

A Comparative Study of the Mythical time in Sohrab Sepehri's Poems and Mikhail Lermontov*

yekta mir Ahmadi ¹ , Fateme casi ²

Abstract

1. Introduction

Mythical time is said to be a time that is not transitory unlike normal, linear and limited historical time; Rather, it is a holy, distant, mana, stable and eternal time; It does not lack, it is eternal and eternal. This research aims to reveal the characteristics of mythical time and various aspects of the mythical view in the works of Sepehri and Lermontov. Sohrab Sepehri, a contemporary Persian poet, in his poems, with visual language and continuity in their images and their continuity, has been able to create some of his works in Eastern philosophy with regard to mythical time and basically myths, with his special type of worldview and intellectual influence. Mikhail Lermontov, the 19th century Russian poet, is one of the elites of his country. With his worldview and attention to Eastern myths, he has been able to reflect myths and mythical time in his works. Some of his poems are reminiscent of surahs from the Quran and the Bible. According to the results of this research, it seems that the theme of

* Article history:

Received 9 November 2022

Received in revised form 4 February 2023

Journal of Comparative Literature

Year 15, No. 28, spring and summer 2023

Accepted 08 April 2023

Published online: 13 March 2023

Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman

© The Author(s).

1. A graduate of Persian language and literature at Payam Noor University. E-mail: yekta.mi@yahoo.com

2. Corresponding author: Assistant Professor of Persian Language and Literature, Payam Noor University, Tehran, Iran. E-mail: Fateme.casi@pnu.ac.ir.

myth and mythical time is present in the works of two poets, and time in the works of Sepehri and Lermontov is a sacred and mythical time.

2.Methodology

Thinking about time is a topic that has occupied the mind of this Romanian thinker, and in the works of this researcher, it is always seen as a recurring theme, in such a way that, according to critics, time is the main hero of his works. In his opinion, the subject of "time" is like "Maya" in the eyes of a Hindu "Brahman" and he goes through all the paths and paths in order to go beyond the "Eternal Eclipse". A major part of Mircha Eliade's research is about secret knowledge and rituals, and in all of them he tries to find a solution to stop time. Because he believes that in ancient times, man had the ability to overturn or at least suspend time. The myth of the eternal return of Eliadeh is considered one of her most reliable works on "time and history" and in her research studies, she has prepared a report on the mythic idea of the past people about time. By collecting a large number of legends, symbols and ancient rituals and interpreting them in a comparative study with their unique worldview, which is based on spiritual ontology, the opposition of theology and the earthly world, he comes to the conclusion that religious people in ancient societies believed in two types of time, ordinary and limited time and historical, sacred and mythological time. (Eliadeh, 2014: 7-8)

The coherent language and structure of Sohrab's words and poetry, on the one hand, assimilation with the elements of life and surrounding nature, the use of epistemic and mythological origins, along with the absolute presence of the poet's mind and heart, connects his poetry to a holy and mythical time through instant revelations. And the escape from transitory and irreversible and decaying time leads his poetry to eternal and permanent time. A time

of theology that has moved far away and is endlessly renewed by repetition and endlessness.

Lermontov's mythical time and worldview can also be seen in his works. Eastern myths in some of his songs are reminiscent of texts from holy books. One of the scholars of history and orientalist named Dimitri says about him: Although you cannot find any kind of image of Islam in Lermontov's works, you can see the face of one of the most beautiful Islamic corners of the earth, and that is the Caucasus and its nature and people. The influence of the folklore of Caucasian nations is noticeable in his poems. Caucasus is considered the birthplace of his poems. Of course, in the meantime, due to the lack of access to Lermontov's works and the lack of sufficient sources related to them, the analysis of the article was inevitably carried out based on some of his works that were available scattered in electronic sources and sometimes in various scientific researches and non-scientific journals.

3. Discussion

The feedback of mythical time (stable and lasting time) in the works of poets such as Sohrab and Mikhail Lermontov who have a similar tendency to eastern thoughts was the subject of this article. According to the two poets, myth is the story of sacred and Minoan in the first time of everything.

Regarding the examples and main examples of creation, symbols of the center, re-creation of the continuity of time, issues related to the beginning and end of the world and life after death, ontological aspects, sanctity of time, inner (existential) time, re-creation of time, eternity of creation, eternal examples and repetitions All of them are reflected in their works. One of the most important mythological manifestations in the literature of various nations is the myth of

creation, creation and eternal time and place and the beginning of existence.

4. Conclusion

Sohrab imagines the creation of the world according to his thought, worldview and intellectual influence. In his poems, he seems to have been present at the moment of the beginning of the creation of the world and the first days of creation took place in his era, in this way he paid attention to the beginning of the year and day, the duration of creation, the constant re-creation of time and eternal examples and repetitions, the examples of rituals and those reflected in his poems. From another point of view, it can be said that the poet recreates (the world) in his poems and tries to present the creation outside of time and no history in the mind of the audience, and this type of view is similar to the approach of primitive man and traditional societies and mythical mankind. Sohrab's belief in mythical and sacred time has been manifested in various aspects of myth and mythological concepts.

Mythical time and mythical view are also visible in Lermontov's works. Paying attention to archetypes, recreating time, creation and creation of the first works of the world, the use of mythological characters such as the devil, angel and mythological concepts such as death and birth, hell and heaven are evident in his works. Bringing holy places (symbols of the center) such as "Palestine", "Holy Mountain", "Jerusalem" and even swearing to the factors of nature and the beginning of the world and many other signs on the recognition that he also has a special view of mythical and sacred time. gives consistency and according to these evidences and works, it is possible to prove his belief in a holy and mythical time.

By comparing the works of Sohrab Sepehri and Mikhail Lermontov in this research, it seems that time is sacred, mythical and eternal in

the eyes of both poets. Let's look at these works for the type of their worldview, according to the specific intellectual and thought of these two poets, Sohrab Sepehri's poems floated in an aura of hope and oriental mysticism that is characteristic of Sohrab's view, while (timelessness) is a mythical time in the poems. Lermontov is the result of nihilism and despair and has turned into despair and negativity.

Keywords : myth, mythical time, distant time, linear time, Sohrab Sepehri, Mikhail Lermontov.

References [In Persian]:

- Bastide, R. (2011). *Knowledge of mythology. Translated by Jalal Sattari (second edition)*. Tehran: Tos Publications. [In Persian]
- Birlin, J. F. (2011). *Parallel myths*. Translated by Abbas Mokhber (third edition). Tehran: Markaz publication. [In Persian]
- Curtis, J. (2011). *Mesopotamia and Iran during the Parthian and Sassanid eras (weighing and regeneration around 238 BC-643 AD)*, a report of Vladimir Lukonin's memorial seminar. First Edition. translated by zahra basti. Tehran: Samt Publications. [In Persian]
- Eliade, M. (2000). *The myth of eternal return. Translated by Bahman Sarkarati*. Tehran: Ghatre publication. [In Persian]
- Eliade, M. (2013). *The myth of eternal return*. Translated by Dr. Bahman Sarkarati (fourth edition). Tehran: Tahori Publications. [In Persian]
- George Fraser, J. (2010). *Golden branch (research on magic and religion). Translated by Kazem Firouzmand (6th edition)*. Tehran: Aghah Publications. [In Persian]
- Gumperts, T. (1997). *Greek thinkers*. translated by mohammad hasan lotfi, vol. 2, Tehran: Khwarazmi Publications. [In Persian]

- Hassanzadeh, I., Mazdapour, K., Nouri, Z. (2014). "The manifestation of mythical time and place in the Iranian movements of the first three centuries of Hijri". *Scientific-Research Quarterly of Literary Essays*, Volume 6, Number 2, pp. 1-19. [In Persian]
- Lermontov, M. Y. Y. (2010). A selection of passionate poems. First Edition. Translated by Babol Dehghan Abkanar. [In Persian]
- Lermontov, M. Y. Y. (2011). *Hero of the era*. translated by karim keshavarz. first edition. Tehran: Negah Publication. [In Persian]
- Pourhamdullah, M. (2013). "Nima and Shahriar's impression of Ahriman's poem by Lermontov". *History of literature magazine*. Volume 2, No. 1, pp. 29-49. [In Persian]
- Sepehri, S. (2004). *Eight books*. Thirty-sixth edition. Tehran: Tahori Publications. [In Persian]
- Sepehri, S. (2011). *Blue room*. First Edition. Tehran: Marze Fekr Publication. [In Persian]
- Shaygan, D. (2010). *Mental idols and eternal memory*. Tehran: Amir Kabir. [In Persian]
- Shayganfar, H. (2008). *Literary criticism (introduction of schools of criticism)*. Third edition. Tehran: Dastan Publications. [In Persian]
- Terrace, V. (2006). *Lermontov mikhail yuriyevich*. Translated by Ali Behbahani. Tehran: Scientific and Cultural Publication. [In Persian]
- Yazdanbakhsh, H. (1965). "Mikhail Lermontov (1)". *Payam Navin*, 7th period, number 2, (74 chained). [In Persian]
- Zarinkoub, A.H. (2001). *Notes and thoughts (from the articles, criticisms and references of Dr. Abdul Hossein Zarin Koob)*. Fifth Edition. Tehran: Sokhan Publication. [In Persian].

بررسی تطبیقی زمان اسطوره‌ای در شعر سهراب سپهری و میخائیل لرمانتوف*

یکتا میراحمدی^۱؛ فاطمه کاسی (نویسنده مسئول)^۲

چکیده

زمان اسطوره‌ای، به زمانی گفته می‌شود که برخلاف زمان عادی، خطی و معدود تاریخی، گذرا نیست، بلکه زمانی مقدس، دوری، مانا، پایدار و جاودانه است، کاستی نمی‌یابد و ابدی و همیشگی است. این پژوهش بر آن است تا ویژگی‌های زمان اسطوره‌ای و جنبه‌های گوناگون نگاه اسطوره‌ای را در آثار سپهری و لرمانتوف نمایان سازد. سهراب سپهری شاعر معاصر فارسی در اشعار خود با کلامی تصویری، تداوم در تصاویر و استمرار آن‌ها توانسته است با نوع جهان‌بینی ویژه و مشرب فکری، فلسفه شرقی، برخی از آثارش را با توجه به زمان اسطوره‌ای و اساساً اسطوره‌ها خلق کند. میخائیل لرمانتوف، شاعر قرن نوزدهم روسیه از نخبگان سرزمین خویش است و برخی از سروده‌هایش یادآور سوره‌هایی از قرآن و کتاب مقدس است. او با نگاه جهان‌بینانه و توجه به اسطوره‌های شرقی، توانسته است، اسطوره‌ها و زمان اسطوره‌ای را در آثار خود منعکس سازد. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که زمان در آثار سپهری و لرمانتوف، قدسی و اسطوره‌ای است.

واژه‌های کلیدی: اسطوره، زمان اسطوره‌ای، زمان دوری، زمان خطی، سهراب سپهری، میخائیل لرمانتوف.

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۱/۰۹/۲۷ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۱/۱۰/۱۶ تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۴۰۱/۱۰/۲۰

نشریه ادبیات تطبیقی، سال پانزدهم، شماره بیست و هشتم، بهار و تابستان

DOI:10.22103/JCL.2023.20680.3566

صص ۳۴۷-۳۷۵

ناشر: دانشگاه شهید باهنر کرمان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.

حق مؤلف © نویسنده گان

۱. دانش آموخته کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی دانشگاه پیام نور. ایمیل: yekta.mi@yahoo.com

۲. استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه پیام نور، تهران، ایران. ایمیل: Fateme.casi@pnu.ac.ir

۱. مقدمه

دنیای اسطوره‌ها دارای انبوهی از نمادها، افسانه‌ها و آیین‌های باستانی است و تفسیر آن‌ها را مطابق جهان‌بینی و نگاه ویژه و بر مبنای هستی‌شناسی انسان امروز از انسان مذهبی در جوامع باستانی، متمایز می‌سازد. انسان مذهبی در جوامع باستانی به دو نوع اعتقاد داشت: یکی زمان عادی و خطی و محدود تاریخی که مانند روزگار گذرا، بر زندگی ناسوتی بشر جاری است و به گونه‌ای استمراری، برگشت‌ناپذیر و رو به زوال و در مقابل زمان مقدس و دوری، زمان اساطیری که مانا، پایا و جاودانه است؛ کاستی نمی‌یابد و همیشگی است. (ر.ک: الیاده، ۱۳۹۳: ۸) به این ترتیب دوران‌مندی آفرینش و تجدید آفرینش جهان به صورت مداوم در زمان اسطوره‌ای اتفاق می‌افتد و این تکرار جاودانی عمل خلقت هر سال در ابتدای سال نو به وجود آمده و به بازآفرینی مداوم زمان در پی این اندیشه شکل می‌گیرد. زمان خطی که همواره آغاز و پایانی دارد به یک زمان دوری بی‌پایان و جاویدان بدل می‌شود؛ زیرا پس از هر مرگ و پایانی، آغاز و زایشی دوباره صورت می‌گیرد.

به نظر الیاده، «اسطوره بیانگر تاریخ مقدس و سرگذشتی قدسی است. شخصیت‌های این سرگذشت، همیشه برتر از انسانند و در نظر معتقدان بدان، این روایات، بیانگر حقایقند نه تخیلات.» (الیاده، ۱۳۶۲: ۱۴؛ نقل در شایگان‌فر، ۱۳۸۶: ۱۳۷)

۱-۱. شرح و بیان مسئله

زبان و ساختار منسجم کلام و شعر سهراب از یک سو، همسان‌سازی با عنصرهای زندگی و طبیعت پیرامون، بهره‌گیری از خاستگاه‌های معرفتی و اسطوره‌ای در کنار حضور مطلق ذهن و قلب شاعر از طریق مکاشفه‌های آنی شعر او را به زمانی قدسی و اسطوره‌ای پیوند می‌دهد و گریز از زمان گذرا و برگشت‌ناپذیر و رو به زوال، شعر او را به سمت زمانی سرمدی و پایا و ازلی و ماندگار سوق می‌دهد. زمانی لاهوتی که حرکتی دوری داشته و تا بی‌نهایت در حال تازه شدن تکرار و پایان‌ناپذیری است.

می‌توان زمان اسطوره‌ای و نگاه جهان‌بینانهٔ لرمانتوف را نیز در آثارش دید. اسطوره‌های شرقی در برخی از سروده‌هایش، یادآور متن‌هایی از کتب مقدس است. یکی از عالمان تاریخ و شرق‌شناس به نام دمیتری دربارهٔ او می‌گوید: در آثار لرمانتوف اگر چه نمی‌توان نوعی از سیمای اسلام را پیدا کرد اما چهرهٔ یکی از زیباترین گوشه‌های اسلامی زمین را می‌توان دید و آن قفقاز و طبیعت و آدم‌های آن است. تأثیر فولکلور ملت‌های قفقاز در شعرهای او محسوس است. قفقاز مهد شعرهای او محسوب می‌شود. البته در این بین به دلیل عدم دسترسی به آثار لرمانتوف و نبودن منابع کافی مربوط به آن ناگزیر تحلیل‌های مقاله بر اساس برخی از آثار او که به صورت پراکنده در منابع الکترونیکی و گاه در پژوهش‌های گوناگون علمی و مجله‌های غیرعلمی در دسترس قرار گرفت، انجام شد.

این پژوهش بر آن است تا آثار این دو شاعر را از منظر زمان اسطوره‌ای مقایسه و به این سوالات پاسخ دهد.

۱- زمان در اشعار سهراب و لرمانتوف چگونه نمود یافته‌است؟

۲- چه تفاوتی میان زمان خطی و زمان اسطوره‌ای (دوری) وجود دارد و شعر سهراب و لرمانتوف را تا چه اندازه تحت تأثیر خود قرار داده‌است؟

۳- زمان سرمدی و موضوع جاودانگی در آثار سهراب و لرمانتوف چه جایگاهی دارد؟

۱-۲. پیشینهٔ پژوهش

دربارهٔ زمان اسطوره‌ای به صورت تطبیقی و مقایسه‌ای میان آثار سهراب و لرمانتوف و بررسی ویژگی‌های آن به صورت مستقل در داخل از کشور پژوهش‌جامع و مستقلی صورت نگرفته است. فقط به صورت جداگانه در آثار سهراب تا حدودی دربارهٔ اسطوره تحقیق شده و تا حدی به موضوع مورد نظر این پژوهش نزدیک است که به تعدادی از آن‌ها اشاره می‌شود:

شاهرخ، حکمت، «تجلی اسطوره و برخی از کارکردهای آن در شعر سهراب سپهری»،

(۱۳۸۹)، (مقاله)، اندیشه‌های ادبی، دورهٔ ۲، شمارهٔ ۶، صص ۱۴۷-۱۵۹.

خاتمی کاشانی، زهرا، «بررسی تطبیقی اشعار سهراب سپهری و پل ورن از منظر امپرسیونیسم»، (۱۳۹۹)، (مقاله)، ادبیات تطبیقی، دوره ۱۲، شماره ۲۳، صص ۷۹-۱۰۶.
حسن زاده، سمیه، «اسطوره در اشعار سهراب سپهری» (پایان نامه)، (۱۳۸۹)، رشته علوم انسانی، دانشگاه مازندران.

فاطمه دوست، مریم، «بررسی تطبیقی شعر سهراب سپهری و بدر شاکر سیاب»، (۱۳۹۳)، (مقاله)، گردهمایی سراسری انجمن ترویج زبان و ادب فارسی ایران، دانشگاه زنجان، دوره ۸ (www.sid.ir).

رفیعی راد، محمد اسماعیل، «رمزهای اسطوره‌ای طبیعت در آثار سهراب سپهری و جبران خلیل جبران»، (۱۳۹۰)، (مقاله)، وزارت علوم تحقیقات و فناوری، دانشگاه بیرجند.
جلالی، میترا، «رمزگشایی عناصر طبیعت در دیوان سپهری»، (پایان نامه)، (۱۳۸۱)، دانشگاه آزاد دزفول.

طاهری، فائزه، طهماسبی، فرهاد، «بررسی تطبیقی اشعار سهراب سپهری و سن ژون پرس با نگاهی به شرق دور»، (مقاله)، (۱۳۹۶)، ادبیات تطبیقی، دوره ۹، شماره ۱۶، صص ۸۷-۱۰۰.
پورحمداالله، محمد، «تأثیرپذیری نیما و شهریار از منظومه اهریمن اثر لرمانتوف»، (مقاله)، (۱۳۹۰)، دانشگاه پیام نور مراغه، صص ۲۹-۴۹.

حسن زاده، اسماعیل، مزدایور، کتابیون و نوری، زهره، «تجلی زمان و مکان اساطیری در جنبش‌های ایرانی سه قرن نخست هجری» (مقاله)، (۱۳۹۴)، فصلنامه علمی- پژوهشی جستارهای ادبی، دوره ۶، شماره ۲، صص ۱-۱۹.

یحیی پور، مرضیه، صادقی، زینب، «تأثیر اسلام و آثار میخائیل لرمانتوف (نویسنده قرن طلایی ادبیات روسیه)»، (مقاله)، (۱۳۸۹)، ادبیات تطبیقی، دوره ۱، شماره ۲، صص ۲۲۲-۲۵۶.

۱-۳. زمان و اسطوره

زمان تقویمی در طول یک سال همان مقداری است که زمین یک بار به دور خورشید می‌گردد و این زمان تقویمی در سال‌شمارهای مختلف میلادی، شمسی و قمری فلسفه خود

را دارند. تقویم میلادی به شکلی دست‌نخورده از رمی‌های باستان گرفته شده است و آن‌ها عقیده داشتند مصریان، ستاره‌شناسان برتری در جهان هستند. جیمز فریزر در کتاب شاخه زرین خود، که یک اثر پیش‌تاز در تحلیل اسطوره است، می‌نویسد که سال سیصدوشصت و پنج روزه در یک اسطوره مصری ریشه دارد. بر اساس داستانی اسطوره‌ای، تقویم سال و دوازده ماه یک سال تنظیم می‌شود و بر اساس همین داستان علت تفاوت سال قمری و شمسی توضیح داده می‌شود، اما حتی نام ماه‌ها و روزهای سال در تقویم میلادی برگرفته از اسطوره‌هاست. در واقع شیوه شمارش سال‌ها و نگه داشتن تاریخ بر اسطوره و دین استوار بوده است.

منشأ اسطوره‌ای تاریخ‌گذاری در همه جهان متداول است؛ به‌عنوان مثال تقویم سنتی ژاپن با شروع اسطوره‌ای درباره حکومت اولین امپراتور آن‌ها شروع می‌شود و آن‌ها او را از نوادگان الهه خورشید می‌دانند. رومی‌ها نیز تاریخ خودشان را با بنیان نهادن اسطوره‌ای در رم بنا می‌کنند که به وسیله برادران دوقلو در سال (۷۵۴ ق.م) شکل گرفته است و براساس دوره‌های حکومت امپراطورها، تاریخ‌گذاری‌های فرعی‌تر خود را مطرح می‌کنند. در تقویم قمری، دنیای اسلام تقویم خود را با هجرت حضرت محمد (ص) و پیروانش از مکه به سوی مدینه (۶۲۲ م) آغاز می‌کنند و درواقع اسطوره سنگ محکی برای سنجش زمان به‌شمار می‌آید. (بیرلین، ۱۳۹۱: ۱۸-۲۳)

۱-۴. مفهوم زمان از دیدگاه الیاده

تفکر درباره زمان، موضوعی است که ذهن این متفکر رومانیایی را به خود مشغول داشته است و در آثار این محقق، همواره به صورت یک تم تکرارشونده، مشاهده می‌گردد به گونه‌ای که به نقل از منتقدان، زمان، قهرمان اصلی آثار اوست. موضوع «زمان» در نظر وی، مانند «مایا» به چشم یک «برهمن» هندو است و او برای عبور به فراسوی «کسوف سردی»، تمامی راه‌ها و بی‌راهه‌ها را می‌پیماید. بخش عمده‌ای از پژوهش‌های میرچا الیاده درباره دانش‌های سری و راز-آیین‌ها است و در همه آن‌ها او تلاش می‌کند چاره‌ای برای برانداختن زمان، بیابد؛ چرا که اعتقاد دارد انسان در اعصار کهن توان آن را داشته است تا زمان را براندازد و یا دست‌کم به حالت تعلیق در آورد. کتاب *اسطوره بازگشت جاودانه*

الیاده یکی از معتبرترین آثار وی در مورد «زمان و تاریخ» به حساب می‌آید و در بررسی‌های پژوهشی خود به تهیه گزارش پندار اساطیری گذشتگان از زمان، پرداخته است. او با جمع‌آوری تعداد زیادی از افسانه، نماد و آیین‌های باستانی و تفسیر آن‌ها در یک بررسی تطبیقی با جهان‌بینی ویژه آن‌ها که بر اساس هستی‌شناسی معنوی، تقابل لاهوت و ناسوت پایه‌ریزی شده است، به این نتیجه می‌رسد که انسان مذهبی در جوامع باستانی به دو نوع زمان معتقد بوده است، زمان عادی و معدود و تاریخی، زمان مقدس و اساطیری. (الیاده، ۱۳۹۳: ۸-۷)

زمان عادی، معدود و تاریخی که چون روزگار گذران بر حیات ناسوتی بشر در جهان سپنجی جاری است و به صورت استمرار برگشت‌ناپذیر، همراه خود تلاشی و زوال می‌آورد و همه چیز را به نابودی می‌کشد و به قول هایدگر «زمان مرگ» است. (همان: ۸)

در برابر زمان متمادی، معدود و تاریخی، زمان مقدس، اساطیری، کاستی‌ناپذیر، پایدار و جاویدان وجود دارد و آن زمان شگفت‌انگیز «بدایت‌ها» است که در آن زمان نمونه‌های ازلی، رفتارهای بغانه و برتر از همه آن‌ها، چنانکه در تفکر فلاسفه یونان (ر.ک: گمپرتس، ج ۲، ۱۳۷۵: ۱۱۵۷-۱۱۵۳) نیز مطرح بوده به عمل آفرینندگی خداوند بزرگ صورت گرفته است. این زمان مقدس، برعکس زمان ناسوتی، برگشت‌ناپذیر و فانی نیست؛ بلکه حرکتی چرخشی و دوری دارد و تا بی‌نهایت در حال تکرار و نو شدن است؛ تغییر پیدا نمی‌کند، پایان نمی‌پذیرد، لحظه‌ای جاویدان است که در زندگی انسان باستانی بازگشت آن مصادف می‌شد با روزهای شادی و جشن‌ها و در هنگام برگزاری آیین‌ها و رسوم؛ بشر آن را دوباره تجربه می‌کرد. (همان)

الیاده در واکنش اساطیر بیشتر از هر مسئله‌ای به «زمان» می‌اندیشد و یکی از خصوصیت‌های بسیار پراهمیت آداب و رسوم اساطیری، مبارزه مقابله‌ی زمان‌گذاری تاریخی است. از نظر انسان باستانی (بشر اولیه)، زمان گذرا باعث مرگ و فنا می‌شود. او سعی دارد از این نوع زمان بگریزد و با پناه گرفتن در زمانی ابدی و بدون گذر، آرامش پیدا کرده و به جاودانگی برسد. به همین دلیل با به وجود آوردن رسم‌ها و آیین‌های اسطوره‌ای و ارتباط هر

کدامشان با کردار یکی از خدایان مقدس در زمان ازلی و بی‌آغاز و مقدس و با تکرار آن رسوم در زمان پیدایش و بی‌آغازی و مرگ، زمان اسطوره‌ای و جاویدان را بسازد. در واقع هر زمان آیینی نیایش، واقعیت بخشیدن دیگر باره‌ای به یک رویداد مقدس در زمان بی‌پایان و ازلی است. تنها به این گونه می‌توان زمان مقدس و تکرارنشده‌ی و نامحدود را تجربه کرد. (ر.ک: شایگان‌فر، ۱۳۸۴: ۱۳۸)

به تصور پیشینیان «مرکز» مثال اعلای حریم قدس و واقعیت ناب است که حرکت به سوی آن نوعی آیین عبور و انتقال است از ناسوت به لاهوت، از موهوم و سپنجی به واقعیت و جاودانگی، از مرگ به زندگی و از انسان به خدا. رسیدن به «مرکز» معادل است با تقدیس شدن و تشریف به رموز، به ترتیبی که حیات ناسوتی و موهوم پارینه جای خود را به زندگی نویی می‌بخشد که راستین و ماندگار و پربار است. (الیاده، ۱۳۹۳: ۳۱-۳۲)

آیین هم‌هنگی دارای یک نمونه بغانه و نمودگار زمان آغازین‌اند. بیشتر کثر آیین‌ها، به‌ویژه روایات دینی هند باستان، تمام فلسفه بنیادی مراسم و آیین‌های عبادی رواج یافته در بیشتر کشورها را در خود دارد.

در میان انسان‌های بدوی، نه تنها مراسم دینی دارای نمونه‌های اساطیری هستند، بلکه هر یک از اعمال بشری نیز فقط به اندازه‌ای معتبر می‌شود و هنگامی از ارزش و سودمندی برخوردار می‌گردد که به تقلید و تکرار کرداری آغازین می‌پردازد، کرداری که در ابتدای زمان توسط ایزدی، پهلوانی یا نیایی انجام شده است. (همان: ۳۶)

۲. بحث و بررسی

۲-۱. زمان اسطوره‌ای در اشعار سهراب سپهری

در سه دفتر «شرق اندوه»، «صدای پای آب» و «مسافر» می‌توان بارقه‌هایی از زمان اسطوره‌ای و لحظه‌های اسطوره‌ای مشاهده کرد و در برخی از شعرها عمیق‌تر و در پاره‌ای از آن‌ها به صورتی سطحی با موضوع زمان و اسطوره مشاهده می‌شود.

۲-۱-۱. نمادهای مرکز در اشعار سهراب سپهری

الیاده معتقد است با توجه به باورهای کهن به نمونه‌های مینوی، معابد و شهرها، اعتقادات دیگری را درباره شکوه و اعتبار «مرکز» می‌توان گفت نقاطی در جهان وجود دارد که در

مرتبه مرکزیت هستی قرار گرفته است. کوه تابو که در تورات چندین بار از آن نام برده شده و یا طور سینا در سرزمین فلسطین امکان دارد در اصل طابور باشد که به معنی ناف است. کوه خرزیم نیز در مرکز فلسطین از شأن و مرتبه «مرکزیت» برخوردار بوده و در کتاب عهد عتیق به نام «ناف زمین» معروف بوده است. (الیاده، ۱۳۹۳: ۲۰-۲۵)

همچنین اشاره به «یونان» که کشوری اساطیری است، آوردن محل‌هایی چون «گردنه خبیر»، «خاور»، «دریاچه آرام» «بنارس» شاید به نوعی به نمادهای مرکز و به اولین‌ها و نخستینه‌ها برمی‌گردد. نقاطی که در گیتی در مرتبه مرکزیت هستند، «شعرهایی در حوزه‌های جغرافیایی و دوره‌های تاریخی مختلف، که رفت و برگشت‌های ذهنی شاعر در دو خط افقی و عمودی - بیش یا کم - شکل شعر را ترسیم می‌کند.» (حقوقی، ۱۳۸۱: ۱۵۶)

سهراب در این رفت و برگشت‌ها، گویی از زمان خلقت سخن می‌گوید و در همه مکان‌هایی که نام می‌برد، حس یک مفهوم اسطوره‌ای و مقدس، نهفته است.

شعری با حدودی بسیار وسیع‌تر از «صدای پای آب»؛ چراکه «مسافر» در سیر و سفری جهانی است پر از اسم‌های خاص تاریخی و جغرافیایی، اعم از جای‌ها و چهره‌ها و کتاب‌ها (بین‌النهرین، بابل، بنارس، قادسیه، جاده ارومیه، دریاچه تال، مزامیر، تورات). (همان)

سهراب در جایی و در زمان و مکانی خاص از دور به همه خلقت نگاه می‌کند؛ گویی در روز نخستین در هنگام خلقت هستی، تولد دنیا و همه موجودات و جهان و کره زمین را می‌بیند. این مکان‌ها به صورت اسطوره‌ای و مقدس‌اند، زیرا در نقطه‌هایی خاص از جهان و گیتی واقع شده‌اند و برخی از این مکان‌ها که سهراب به آن‌ها اشاره کرده‌است برای خود شاعر مقدس و خاص است. انسان ماهیتی جهانی دارد و به همین دلیل نمی‌تواند فاصله‌ای ایجاد کند و از بیرون به هستی بنگرد، اما در این بخش از شعر، سهراب، با فاصله به هستی می‌نگرد.

«مردمان را دیدم / شهرها را دیدم / دشت‌ها را، کوه‌ها را دیدم / آب را دیدم، خاک را دیدم.» (سپهری،

و این‌ها همه مفاهیمی اسطوره‌ای، نخستین و مقدس در خود دارند. سپس او، وجود را از عدم و تاریکی، می‌بیند. همه چیز را در ظلمت، نیستی و عدم و بعد در نور و خلق شدنشان مشاهده می‌کند.

«نور و ظلمت را دیدم/ و گیاهان را در نور، و گیاهان را در ظلمت دیدم/ جانور را در نور، جانور را در ظلمت دیدم/ بشر را در نور و بشر را در ظلمت دیدم.» (همان)

زمان اساساً رابطه مستقیمی با مکان دارد. سهراب تمام هستی را در یک منطقه جغرافیایی تصور می‌کند و خود را اهل تمام هستی می‌داند و با تب و تاب خویش خانه‌ای در یک طرف دیگر شب می‌سازد، یعنی در یک بعد دیگر خارج از مکان و زمان.

«... من با تاب، من با تب/ خانه‌ای در طرف دیگر شب ساخته‌ام./ من در این خانه به گم‌نامی نمناک علف نزدیکم./ من صدای نفس باغچه را می‌شنوم./ و صدای ظلمت را، وقتی از برگی می‌ریزد./.../ من به آغاز زمین نزدیکم./.../ سارکی می‌آید، کبک کی می‌خواند، بازکی می‌میرد/ ماه در خواب بیابان چیست،/ مرگ در ساقه خواهش....» (همان: ۲۸۶)

او به گم‌نامی نمناک علف اشاره می‌کند و گویی او را با خود و گم‌نامی خود یکی می‌داند. صدای طبیعت را می‌شنود و پس هر چیز را می‌بیند. از صافی و پاکی و عشق سخن می‌گوید؛ جایی که می‌توان بعنوان «مرکز» معرفی کرد.

سهراب در صدای پای آب چون مسافری سالک، در پی پیدا کردن راهی به خود و حقیقت یا همان نقطه مرکز است. «سفرهای مخاطره‌آمیز پهلوانان برای به‌دست آوردن چیزهای شگفت و جادویی «پشم زرین»، «سیب‌های طلایی»، «نوشدارو» و غیره، سرگردانی در تپه‌ها و پیچ‌لاخ‌ها.» (الیاده، ۱۳۹۳: ۳۱)

واژه «مرگ» در این شعر، معنایی اسطوره‌ای دارد. اشاره به «مزامیر» و رودخانه «بابل»، «عراق» و «لوح حمورابی» شاید به نمادهای مرکز برگردد. مکان‌هایی که در مرکزیت جهان قرار گرفته‌اند و شاید بتوان گفت مفاهیمی اسطوره‌ای در خود دارند. در این سفر سهراب گویی در یک زمان، به تمام مکان‌ها سفر کرده، به کهکشان و فصل‌ها و این سفر خیال‌انگیز، تنها در یک زمان صورت گرفته است. سفری خیالی که در ذهن سهراب بی‌هیچ زمانی، رخ داده است، او در دنیای ذهنی خویش فارغ از موضوع زمان با سرعتی

بیش از زمان کرنولوژیک به سفر ابتدای خلقت، پرداخته است و سعی دارد همه چیز را در یک لحظه نخست و پیدایش و آغاز، تجربه کند.

«عبور باید کرد. صدای باد می آید، عبور باید کرد. / و من مسافر، ای بادهای همواره! / مرا به وسعت تشکیل برگ ها ببرید / مرا به کودکی شور آب ها برسانید. / و کفش های مرا تا تکامل تن انگور / پراز تحرک زیبایی خضوع کنید.» (سپهری، ۱۳۸۲: ۳۲۷)

او سعی دارد به خلوت ابعاد زندگی پی ببرد و به عدم و نیستی، پیش از هر زمان و مکانی و به طور کل قبل از پیدایش هستی، برود و این خود منشاء بی‌زمانی و بی‌مکانی است. آن هنگام که نمی‌توان هنوز زمان و مکانی برای اشیاء متصور شد.

۲-۱-۲. نمونه‌های ازلی و تکرارها در اشعار سهراب سپهری

این بخش شامل نمونه‌های مینوی کشورها، شهرها و پرستشگاه‌ها، نمادهای «مرکز»، تکرار بندهشن، نمونه‌های بغانه آیین‌ها، نمونه‌های اولین کارهای دنیایی اساطیر و تاریخ است. موضوع عمده این بخش جنبه‌های هستی‌شناختی کهن و یا مفاهیم «هستی» و «واقعیت» است و درک چنین مفاهیمی را می‌توان از طریق رفتار انسان در جوامع کهن استنباط کرد. جوامع کهن (سنتی) شامل دنیایی می‌شود که به طور معمول از صفت «بدوی» برای یادآوری آن استفاده می‌شود. البته واضح است که مفاهیم مجرد و متافیزیکی موجود در جهان باستان در قالب زبان پیراسته، روشن و فلسفی بیان نشده است و در این دنیا انبوهی از نماد، افسانه، آیین و رسوم وجود دارد که در سطح‌های گوناگون‌اند و هر کدامشان از طریق رسانه‌های ویژه و ابزارهای مخصوصی به خود، به نظام پیچیده‌ای از تصدیقات سامان یافته و هماهنگ، درباره حقیقت غایی اشیاء، سخن می‌گویند؛ نظام خاصی که می‌توان آن را پردازنده یک نوع فلسفه اولی به حساب آورد. امر مهم دیگری که باید به آن توجه شود، معنی ژرف این نمادها، افسانه‌ها و یا آیین‌هاست و دریافت این مفهوم و معنی اگر به‌خوبی این امر محقق نگردد، فهم و درک آن‌ها غلط و دشوار خواهد بود. (ر.ک: الیاده، ۱۳۹۳:

در مجموعه «صدای پای آب»، سهراب از زندگی و شرح حال خود سخن می‌گوید و روایت آن به صورت حدیث نفس است، زیرا شاعر از عواطف درونی، روحی و ذهنی خود می‌گوید؛ گویی در مقابل یک روانکاو، به گفتن موضوعات ضروری می‌پردازد. از یک زاویه این منظومه دو وجهی است و در این وجه سهراب به شرح حال خود می‌پردازد. (توبیوگرافی) و از زاویه‌ای دیگر به دوره نخستین بشر نظر دارد و از آن دوره سخن می‌گوید که مردم در بی‌دانشی و بی‌آگاهی به سر می‌بردند و در برابر آن به روشنایی عرفان و فلسفه اشاره می‌کند که بشر به واسطه تجربه و اندیشه‌اش در سیر و سلوک به آن دست یافته‌است. سهراب معتقد است ساده‌زیستن، بازگشت به دوران بدوی، پرهیز و گذر از «خود» و یکی شدن با طبیعت، انسان را به حقیقت زندگی و ابدیت، نزدیک می‌کند. شاید این بازگشت به دوران اولیه و طبیعت او را به ازل و ابتدای خلقت و اسطوره سوق می‌دهد. در ابتدای این شعر، سهراب از خودش سخن می‌گوید، اما با نگاه و زبان شاعرانه، از وجود خداوند نیز سخن می‌گوید و این خود اشاره به ابتدای خلقت دارد، تصویری که او از خودش و زندگی‌اش برای مخاطب ترسیم می‌کند، بی‌زمانی و در عین حال بی‌مکانی را در خود دارد، گویی از یک ناکجاآباد، می‌گوید که متعلق به هیچ زمان و مکان خاصی نیست و جالب این که خود را اهل شهر کاشان معرفی می‌کند، اما در عین حال رنگ و ریشه و نسبتش را به یک گیاه در هند و یا به یک سفالینه از خاک «سیلک» و شاید به یک زن فاحشه در شهری چون بخارا پیوند می‌دهد. این موضوع که سهراب خود را متعلق به طبیعت می‌داند و با آن یکی می‌شود، به نگاه عرفانی و فلسفه عرفانی او بر می‌گردد. در بخشی دیگر از واژه «پدر» استفاده می‌کند:

«پدرم پشت زمان‌ها مرده است.» (همان: ۲۷۴)

پدر در معنای نخستین اشاره دارد به یا هون دون چینی و یا کیومرث در اسطوره‌های ایرانی. در بندهشن آمده است که: «[کیومرث] برای یاری و کمک آفریدگار آفریده شد و بدین ترتیب اورمزد او را به شکل انسان آفرید.» (کریستن سن، ۱۳۶۳: ۲۹-۲۸) اورمزد روحی بدون بُعد مادی و جسم بود که وجود مذکر و مؤنث را در خود داشت. در اسطوره

ایرانی این باور وجود داشت که در آفرینش پیکرهای جسمانی پدر و در آفرینش هستی روح، مادر هر انسان بود. (بیرلین، ۱۳۹۱: ۵۶) «پدر»، به طور مجازی، معنای انسان نخستین را می‌دهد، «یعنی انسان اولین»، بنابراین از زمان ابتدا و اولیة خلقت سخن به میان می‌آید و او در عبارتی صراحتاً می‌گوید: «پدرم پشت زمان‌ها مرده است». در این عبارت مشخص است سهراب زمان را در نور دیده و از پس ساعت و زمان می‌گوید، فراتر از آن چه در مفهوم زمان می‌گنجد.

او از «گره خوردن احساس و گیاه» می‌نویسد، از نقطه برخورد نگاه، قفس و آینه و در همه این واژگان مفاهیمی اسطوره‌ای نهفته است. گاه به صورت حقیقی و گاه به شکلی مجازی، شاید بتوان آینه را استعاره‌ای از دل انسان گرفت و قفس را، استعاره‌ای از زندان تن و شاید باغ را استعاره‌ای از این جهان و به این ترتیب برای رهایی و گذر از این جهان و رسیدن به حقیقت، سهراب به این باور رسیده است که باید قفس تن را شکافت و پرنده دل انسان را پرواز داد تا بتواند به سوی حقیقت رفته و با کمک نیروی عرفان به آن دست یابد.

«باغ ما جای گره خوردن احساس و گیاه / باغ ما نقطه برخورد نگاه و قفس و آینه بود.» (سپهری، ۱۳۸۲: ۲۷۵)

او از ابتدای خلقت می‌نویسد؛ زمانی که انسان میوه کال خدا را می‌خورد و زمانی که بشر هنوز به تکلف و روزمرگی‌های امروز نرسیده بود. واژه‌های «خدا»، «خواب»، «میوه» مفاهیمی اسطوره‌ای دارند و نخستین روزهای خلقت و آن جهان را تداعی می‌کنند. واژه «میوه» و جویدن آن در «خواب و رؤیا» و آوردن واژه «خدا» و «روز» که گویی اشاره به نخستین روز و ازل دارد، همه و همه به زمانی مقدس اشاره داشته و در عین حال بهشت را در ذهن متبادر می‌کند. به این معنی که همه مخلوقات و حتی فعل‌های موجود در جهان در ابتدا و روز نخست و ازل به وجود آمده‌اند و سپس به تکرار رسیده‌اند. وجود بهشت و رانده شدن از آن نیز به اولین روزهای خلقت اشاره دارد. گویی مرز میان این دنیا و آن دنیا

(دنیای فانی و دنیای باقی) به اندازه یک روز است و زمان در این بین مقدس و اسطوره‌ای شمرده می‌شود؛ زیرا دنیای باقی متعلق به زمانی پایدار، مانا و مقدس است.

«میوه کال خدا را آن روز، می‌جویدم در خواب.» (همان: ۲۷۵)

مرگ و خواب، به موضوع بی‌زمانی و بی‌مکانی اشاره دارد که پیاپی در همین تحقیق به آن اشاره شده است. «در بسیاری از فرهنگ‌ها، این اعتقاد رواج دارد که جدایی میان روان و تن، حاصل نخستین مرگ، با دگرگونی ساختار سراسر عالم همراه بوده است.» (الیاده، ۱۳۸۸: ۹۱)

۲- ۱- ۳. سال، روز بندهشن

در همه دنیای کهن‌گرا و سنتی، مرگ به مانند تولد دوباره و سرآغاز یک زندگی روحانی به حساب آمده و می‌آمده است، ولی این تولد، دیگر مانند اولین تولد، زیست‌شناختی و طبیعی نبوده و تولد ثانویه، آمدنی نیست و با یک آیین‌مندی خاص آفریده می‌شود. (ر.ک:

الیاده، ۱۳۸۸: ۸۹-۱۰۲)

بازآفرینی زمان «به‌ویژه در جوامع متمدن تاریخی؛ نوعی «آفرینش نوین» یعنی تکرار فعل خلقت را از قبل مفروض داشته است. این تصور از یک آفرینش ادواری و نوگشتن پی‌درپی زمان، موضوع واژگونی و برانداختن تاریخ را مطرح می‌کند. (الیاده، ۱۳۹۳: ۶۶-۶۵)

دفتر «مسافر»، به زبان ساده و روشنی تصویرهای ویژه سهراب، سروده شده است و تفاوت آن با «صدای پای آب» این است که در «مسافر» شعرها افقی و طولی‌اند و بعضی وقت‌ها با خط‌هایی عمودی قطع می‌شوند، به طوری که می‌توان تعدادی از سطرها را حذف کرد و یا به آن‌ها اضافه کرد و اشعار «مسافر» کمی پیچیده‌تر و دشوارتر از «صدای پای آب» است. سهراب، مانند مسافری میهمان با میزبانی از باغ‌های شمال، سخن می‌گوید و سفرهای ذهنی‌اش را آغاز می‌کند. این سفرها در حوزه‌های مختلف جغرافیایی و دوره‌های گوناگونی از تاریخ در رفت‌وبرگشت‌های ذهنی و تصور سهراب رخ می‌دهد. در بیشتر بخش‌های این دفتر، غربت مسافری را درک می‌کنیم که به گونه‌ای استعاری، به نوع بشر و غربت او در این دنیای فانی اشاره دارد. اوست که چون مسافری در کوچه، خیابان‌های ناشناخته زندگی قدم بر می‌دارد و گاه سرگردان به جستجوی حقیقت و جایگاه اصلی خود

بی هیچ تاریخ و مکانی می‌گردد، اگرچه در بخش‌های شعر، از زمان یا مکان‌های (تاریخ و جغرافیایی) سخن به میان می‌آید، اما در واقع، جایگاه اصلی انسان و بشر نیست و او همواره خود را متعلق به این مکان و زمان نمی‌داند؛ درست مانند خوابی با تمام جزئیاتش که انسان به دنبال بیداری واقعی پس از آن است.

ابتدای این شعر از زمان «دم غروب» آغاز می‌شود. این حس غروب که پایان تابش خورشید است به نگاه فلسفی سهراب برمی‌گردد که از شرق اشراق به سمت غرب رسیده است. شاید بتوان گفت «شرق» به پیدایش هستی اشاره دارد و «دم غروب» به پایان هستی و عبارت «میان حضور خسته اشیا» به این فکر، اعتبار می‌بخشد، سپس به صورتی مستقیم شاعر، نگاه منتظری را به تصویر می‌کشد که در عمل دیدن «حجم وقت» وجود دارد و عبارت «به سمت مبهم ادراک مرگ جاری بودن»، نگاه سهراب را به سمت «مرگ» و توجه به آن نشان می‌دهد و در واژه مرگ، زمان مقدس و اسطوره‌ای پنهان است. «مسافر» همچنان در سفر است و باز به «غروب» اشاره می‌شود. گویی سهراب می‌خواهد بگوید این مسافری که در عین «در جهانی» بودن، بیرون و با فاصله از «در جهانی» بودن، همه حقیقت را به صورتی عریان و نمایان خارج از بُعد مکان و زمان می‌بیند.

«غروب بود/ صدای هوش گیاهان به گوش می‌آمد/ مسافر آمده بود.» (همان: ۳۰۴)

شاعر در شعر رؤیا نیز تصویری را در میدان جنگ به مخاطب ارائه می‌دهد. او در این میدان خود را «فرد افتاده‌ای» می‌بیند که با گلوله‌ای در سینه، مرده و پیکرش در یک دشت داغ غریبانه و تنها در میدان جنگ باقی مانده است. عبارت آغازین به صورت دایره‌ای به عبارت پایانی پیوند می‌خورد. شعر کوتاهی که نتیجه‌ای هوشمندانه دارد. (ر.ک: تراس، ۱۳۸۴)

این داستان نیز می‌تواند استعاره‌ای از انسان اولیه (بشر) باشد که در این دنیا غریب و تنها مانده است و موضوع مرگ و اشاره به آن، موضوعی مقدس و اسطوره‌ای است که به تولد و پیدایش دوباره نظر داشته، زمان اسطوره‌ای و جاویدان را در ذهن متبادر می‌سازد.

۲-۲. زمان اسطوره‌ای در اشعار میخائیل لرمانتوف

۲-۱. نمادهای مرکز

نمادهای مرکز اشاره به نقاط مقدس کیهانی دارد، مکان‌هایی که از نظر اسطوره‌ای در جایگاه خاصی از کیهان، مرز میان زمین و آسمان قرار گرفته‌اند و مقدس و قدسی به نظر می‌رسند. در قطعه «شاخه فلسطین» موضوع «مرکزیت نمادها» به چشم می‌خورد و خود، دربردارنده فضایی اسطوره‌ای در نمادهای مرکز است. اورشلیم شهری در این کشور، با تصویرسازی‌ها و نگاه موشکافانه لرمانتوف مکانی مقدسی فرض می‌شود و به زمان اسطوره‌ای و سرمدی باز می‌گردد، زمانی آغازین و اولی و ازلی، که گویی برای نخستین بار در دنیا متولد شده و به همان اندازه در کره خالی جایگاه دارد و نیمه دیگرش چون پرتوی به آسمان‌ها می‌رسد، می‌توان گفت، نقشه‌ای فرضی و ازلی از ماهیت عینی شهری و امتداد یافته و منعکس شده در دنیایی ذهنی. این‌ها همه در نام این قطعه متبادر است. این سروده درباره شاخه‌های شهر مقدس اورشلیم بوده و پیرامون این شاخه‌ها همه چیز به سمت آرامش، صلح، طراوت و تازگی پیش می‌رود. این قطعه به صورتی آشکار الهام گرفته از کتاب مقدس است. قطعه «پیامبر» لرمانتوف از بی‌مکانی و بی‌زمانی سخن می‌گوید. دنیایی که فاقد زمان و مکانی تاریخی است و به یک زمان و مکان اسطوره‌ای و سرمدی تعلق دارد.

قطعه «پیامبر» لرمانتوف حاکی از بی‌مکانی و بی‌زمانی است. گویی شاعر خود را به هیچ مکان و زمانی متعلق نمی‌داند به نوعی پارادوکس میان تعلق داشتن و نداشتن، بودن در همه جا و نبودن در یک مکان خاص و زمان خاص. این بند از شعر لرمانتوف نشانگر فضای ذهنی اوست که همه چیز در همه جا متعلق است مثل هنگام آغازین روزهای خلقت او در هیچ مکان و زمانی پایبند نیست و خانه‌اش در همه جا است. ذهن او حس پوچی و بی‌اهمیتی را نسبت به جایگاهی که در آن است نشان داده و تداعی کننده این شعر است: «هرجا بروی آسمان همین رنگ است». در بخش دیگری از شعر وی، پوچی و ناامیدی محسوس است. «و روزهای گذشته را دوباره زنده مکن که در آن‌ها هیچ نخواهی یافت. من ایمان دارم که تو عاشقی و همین برایم کافی است و فرقی نمی‌کند عشقت را نثار که می‌کنی، برایم سخت است با تو بگویم که

زندگی‌ام چقدر سیاه و تهنی‌ست، همه آنچه زمانی قلبم را با آن می‌ستودم امروز همچون زهری کشنده است و دلم تنها از درد و رنج لذت می‌برد.» (لرمانتوف، ۱۳۸۸: ۵۰)

قطعه دیگر که این موضوع را در خود دارد، قطعه «مرگ شاعر» است و در نتیجه انتشار این اشعار، به سرعت برای شاعر پرونده‌ای ساخته شد و طی آن، «میخائیل لومانتوف» افسر گارد ارتش امپراتوری روس، به جرم سرودن شعرهایی غیرمجاز، دستگیر شد و چند روز بعد از دستگیری شاعر، او را برای جنگ با کوه‌نشینان به سرزمین قفقاز تبعید کردند و در واقع از همین نقطه محبوبیت اجتماعی و شهرت میخائیل لومانتوف شروع شد. (یزدان‌بخش، ۱۳۴۳: ۳) «در طی عبارتهای گستاخانه نیکلا، صدای پوشکین را که تازه خاموش شده بود شنید و بدون فوت وقت رفتار خشونت‌آمیز خود را با شاعر شروع کرد، تبعید به قفقاز تنها کینه شاعر را به دستگاه استبداد افزود.» (زرین‌کوب، ۱۳۷۹: ۳۱۴) شاید انتقال او به این سرزمین باعث شد که او به اسطوره‌ها توجه بیشتری یافته و به مقدسات و موضوع «تقدس» و نگاه اسطوره‌ای، دقت نظر بیابد. در این شعر فضای سرزمین قفقاز گویای مناطق مقدس در نمادهای مرکز است.

۲-۲-۲. نمونه‌های ازلی و تکرارها

منظومه «اهریمن» از شاهکارهای شعر رمانتیک محسوب می‌شود و این شاعر این اثر را بر اساس داستانی که در گرجستان شنیده بود، در سال (۱۸۳۹م) به رشته تحریر در آورده است. موضوع آن عشق «اهریمن» به «تامارا»، دختر «گدال» پادشاه گرجستان است. موضوع این داستان این‌گونه پیش می‌رود که اهریمن، تامارا را در حالت رقص و پایکوبی می‌بیند و عاشق او می‌شود و برای کامیابی از او نامزد تامارا را به دست رازننان از بین می‌برد و تامارا بعد از مرگ نامزدش افسرده شده و به دیری پناه می‌برد. اهریمن به این مکان مقدس نیز راه می‌یابد و تامارا در برابر وسوسه اهریمن تاب نمی‌آورد و با نخستین بوسه‌های به زهر آغشته‌اش می‌میرد. فرشته روح او را از چنگال اهریمن در آورده، اهریمن مانند گذشته همچنان بدون احساس و عشق به سرگردانی خود، برمی‌گردد. آنچه در این منظومه

مخاطب را به شگفت می آورد، طبیعت گرایی و شیوه پرداخت وی به داستان و تصاویری است که در لابه لای متن می سازد. (ر.ک: پورحمدالله، ۱۳۹۰: ۳۰)

توجه لرمانتوف به داستان‌های اسطوره‌ای و خلقت اولیه و نخستین در هستی در این اشعار نمایان است. واژه «اهریمن» یا همان «شیطان» اشاره به ابتدای خلقت و راندن شیطان از بهشت است. موضوع بهشت به نخستین روزهای خلقت باز می گردد و زمان در آن هنگام معنای دیگری داشته و به صورتی اسطوره‌ای و مقدس مدنظر است. لرمانتوف منظومه اهریمن را با توصیف تنهایی شیطان و حسرت او آغاز کرده است:

«اهریمن (شیطان) تیره دل، آن روح مردود مطرود، در بسیط زمین گنجهکار، پرواز می کرد و یادگارهای روزهای مبارک، آیام سعید و منزه، دسته دسته از خاطر او می گذشتند، یادگار همان روزهایی که او در مأوی و آشیانه روشنایی، یک فرشته پاک تجلی کرده و می درخشید.» (لرمانتوف، ۱۳۸۸: ۵)

و در جایی دیگر از منظومه «اهریمن» لرمانتوف، ملال و اندوه شیطان را از زبان او

چنین توصیف کرده است:

«... ولی اندوه من دائماً اینجاست و مثل خود من فناپذیر است و در قبر استراحت نخواهد کرد! اندوه گاهی مثل مار می پیچد؛ گاهی مثل شعله می سوزاند و می درخشد و گاهی مغز من، این مدفن منهدم نشدنی امیدها و آرزوهای معدوم شده را مثل سنگ فشار می دهد!» (همان: ۲۶)

لرمانتوف حال و روز رقت آور تامارا و مرگ درد آور او در منظومه اهریمن را به تصویر می کشد، حتی فرشته‌ها در مرگ او اشک می ریزند، اما اهریمن همچنان مغرور و کینه توز جلوه می کند:

«در فضای کبود یکی از ملائکه مقدس با بال‌های طلایی پرواز می کرد و روح تقصیرکار تامارا را در آغوش خود از دنیا می برد و با بیان شیرین شبیه امید را از او دور می کرد و آثار مشقت و جنایت را با اشک‌های خود از او می شست. از دور صداهای بهشت به آنها می رسید. به یک باره از اعماق بی پایان، روح جهنمی پرواز کرد و آن راه آزاد را برید... او مانند طوفان پرصدا، توانا بود. مانند موج برق می درخشید و با غرور و جسارت دیوانه می گفت: «او از آن من است.» (همان: ۴۰) «باد با آستین چوخته او که اطرافش ملبله دوزی شده است بازی می کند.» (همان: ۹)

در منظومه «اهریمن» آمده است:

«به نظر او می‌آمد که تمام دنیا به سایه اندوه آوری پوشیده است. با قلب مملو از اندوه و اضطراب اغلب اوقات، تامارا، در جلوی پنجره [معبد] نشسته و مستغرق خیالات تنهایی است... در جواب او [فرشته محافظ تامارا] روح بدکیش با بی‌اعتنایی (خادعانه) خندید... افسوس! روح بدکار مشعوف ظفرمندی بود! زهر کشنده بوسه او فوراً به سینه تامارا داخل شد...» (همان: ۳۸، ۲۳ و ۲۱)

لرمانتوف تامارای را در ابتدای منظومه اهریمن پیش از آنکه ساکن معبد شود چنین توصیف کرده است:

«انعکاس نور ماه در روی امواج متحرک آب با آن تبسم زنده که شبیه به زندگانی و جوانی است، قادر به همسری نبود. به ستاره نصف شب و به اشعه طلوع و غروب قسم می‌خورم که نه اولوالامر پرمایه ایران و نه پادشاه دیگر روی زمین همچو چشمی را نبوسیده بود. فواره سرشار حرمسراها در موقع گرمی هوا هنوز با مرواریدهای غلطان خود همچو بدنی را شستشو نداده بودند. هنوز هیچ دستی در روی زمین پیشانی قشنگ او را نوازش نکرده و موهای او را از هم باز نکرده بودند. از زمانی که بهشت را دنیا گم کرده است، قسم می‌خورم، همچو گل زیبایی در زیر آفتاب جنوب نشکفته بود...» (همان: ۸)

«اهریمن (شیطان) تیره دل، آن روح مردود مطرود در بسیط زمین گنهکار، پرواز می‌کرد و یادگارهای روزهای مبارک، ایام سعید و منزه، دسته‌دسته از خاطر او می‌گذشتند، یادگار همان روزهایی که او در مأوی و آشیانه روشنایی، یک فرشته پاک تجلی کرده و می‌درخشید.» (همان: ۵)

در بخش‌هایی دیگر از این قطعه لرمانتوف از زبان خود شیطان این چنین سخن می‌گوید:

«... ولی اندوه من دائماً اینجاست و مثل خود من فناپذیر است و در قبر استراحت نخواهد کرد! اندوه گاهی مثل مار می‌پیچید؛ گاهی مثل شعله می‌سوزاند و می‌درخشد؛ و گاهی مغز من، این مدفن منهدم‌نشدنی امیدها و آرزوهای معدوم شده را مثل سنگ فشار می‌دهد...» (همان: ۲۶)

۲-۳. سال، روز بندهشن

لرمانتوف پس از بازگشت به میهن خود در سال (۱۸۳۸م) به نوشتن داستان «قهرمان عصر ما» یا «قهرمان دوران ما» پرداخت؛ او در این داستان منظره روشنی از زندگی روسیه عصر خود به تصویر می‌کشد و در آن نشان می‌دهد که چگونه آدم‌های با استعداد و مستقل مانند شخصیت اصلی داستان «پچورین» و بقیه قادر نیستند در محیطی که حکومتی ستمگر و استبدادی حکم فرماست، زندگی کنند و به ثمر برسند و در نتیجه به زندگی بی‌معنی

می‌رسند و نابود می‌شوند. این داستان معروف در میان مردم زبانزد شد و منتقد بزرگ روسی به نام «بلینسکی» بعد از خواندنش اعلام کرد که لرمانتوف آینده درخشانی خواهد داشت و می‌توان گفت در روسیه پس از پوشکین بزرگترین شاعر و نویسنده محسوب خواهد شد. (ر.ک: کشاورز، ۱۳۸۹: ۲۸)

در میان آثار وی، آنکه بیش از همه روح واقع‌بینی دارد، قصه «قهرمان روزگار ما» است که پهلوان اصلی آن افسری است که از پطرزبورگ به قفقاز تبعید شده است؛ همانند سایر پهلوان‌های لرمانتوف این افسر نیز که «پچورین» نام دارد، از روح نیرومند، هوش و دلاوری بسیار برخوردار است؛ در عین حال مردی بدبخت و خودخواه است که فساد جامعه او را به «زندگانی بی‌فایده‌ای» محکوم کرده است. پورچین می‌کوشد که وسایل تفریح یک زندگانی فعال را برای خود فراهم کند. دختری از چرکس می‌رباید و نامزد قبلی وی را در پی جنگ تن‌به‌تنی می‌کشد و سرانجام موفق می‌شود محبت او را به خود جلب کند. لرمانتوف با تشریح وضع روحی پچورین وضع غم‌انگیز روحی یک نسل را نشان می‌دهد. (زرین کوب، ۱۳۷۹: ۳۱۴)

آنچه در این داستان مدنظر است، مرگ انسان‌ها و زندگی پس از مرگ است. این قصه در قفقاز اتفاق می‌افتد و گویی تأکید لرمانتوف به این منطقه و اهمیت آن را بیشتر مشخص می‌کند. مرگ افراد با استعداد و مهم، نوعی «شهادت» محسوب می‌شود که مرگی مقدس است و از نظر شاعر شخصیت‌هایی از این دست در واقع نمی‌میرند، بلکه همیشه زنده و باقی‌اند، یعنی از نگاه شاعر زندگی و مرگ آنان صورتی اسطوره‌ای پیدا می‌کند.

البته آشنایی لرمانتوف با قفقاز که در زمان کودکی‌اش آن را تجربه کرده است، منبع الهام فناپذیری بر تمام آثار هنری وی است و همانند پوشکین از رنگ‌ها و تصویرسازی‌های آن در آثار تخیلی خود بهره می‌برد. او در برخی از اشعارش تصویر مردان دلیر و آزادی‌خواه را که عشق به وطن دارند، می‌آفریند و از داستان‌های عامیانه و نغمه‌های مردم قفقاز سخن می‌گوید. (همان)

شرق در آثارش موضوعیت خاصی دارد و حتی برخی از سرودهای آن، سوره‌های قرآن و کتاب مقدس را به یاد می‌آورد. در آثارش شاید به عقیده عالمان تاریخ و شرق‌شناسان، نمی‌توان اسلام را پیدا کرد، اما چهره‌ی یکی از زیباترین بخش‌های اسلامی

زمین را چون قفقاز و طبیعت و آدم‌های آن به تصویر می‌کشد. لرمانتوف و پوشکین درباره اسلام نیز آثاری داشتند، هر دو آن‌ها، شعری به نام «پیامبر» دارند که به روایاتی از زندگی پیامبر اسلام در آن اشاره کرده‌اند. در شعر «پیامبر»، لرمانتوف از جهالت بشر و آزار و اذیت آن‌ها بر پیامبر و سختی‌هایی که پیغمبر در رسالت خویش متحمل شده است، سخن می‌گوید. او در این اثر به تنهایی و غربت انسان قدسی و وحیانی (نوع بشر اولیه) اشاره دارد و این موضوع به زمان ابتدای هستی، خلقت، زمان اسطوره‌ای و مقدس به زمان «ناتاریخی» و اولیه خلقت برمی‌گردد.

۳. نتیجه‌گیری

بحث زمان موضوعی پیچیده و در عین حال قابل تأمل است که در دیدگاه‌های مختلف برای کشف طبیعت هستی مطرح شده و پیوند عمیقی با آفرینش الهی دارد. یکی از این دیدگاه‌ها، زمان اسطوره‌ای است که به پدیده‌های آغازین توجه دارد. بازخورد زمان اسطوره‌ای (زمان پایا و ماندگار) در آثار شاعرانی چون سهراب و میخائیل لرمانتوف که گرایش مشابهی به تفکرات شرقی دارند به صورت تطبیقی موضوع این مقاله بود. از نظر دو شاعر، اسطوره، همان سرگذشت قدسی و مینوی در زمان نخست هر چیز است.

نظر به سرمشق‌ها و نمونه‌های اصلی خلقت، نمادهای مرکز، بازآفرینی تداوم زمان، مسائل مربوط به آغاز و پایان جهان و زندگی پس از مرگ، جنبه‌های هستی‌شناختی، تقدس زمان، زمان درونی (وجودی)، بازآفرینی زمان، دورانمندی آفرینش، نمونه‌های ازلی و تکرارها همه و همه در آثار آن‌ها انعکاس یافته‌است. یکی از مهم‌ترین نموده‌های اساطیری در ادبیات ملل گوناگون، اسطوره آفرینش، خلقت و زمان و مکان ازلی و ابتدای هستی است. همه اقوام جهان، آفرینش را به گونه‌ای ویژه تصور می‌کند و بیشتر این روایت‌ها و اسطوره‌ها به صورت داستان‌هایی موازی است.

سهراب خلقت جهان را با توجه به اندیشه، جهان‌بینی و مشرب فکری خود، تصور می‌کند. او در شعرهایش گویی در لحظه ابتدای خلقت جهان حضور داشته و اولین

روزهای آفرینش در عصر او رخ داده است، به این ترتیب به سال و روز بندهشن، دورانمندی آفرینش، بازآفرینی مداوم زمان و نمونه‌های ازلی و تکرارها، نمونه‌های بغانۀ آیین‌ها توجه داشته و آن‌ها را در اشعارش منعکس ساخته است. از دیدگاه دیگر می‌توان گفت شاعر، در اشعار خود (جهان) را از نو ساخته و سعی دارد خلقت را بیرون از زمان و هیچ تاریخی در ذهن مخاطب به نمایش بگذارد و این نوع نگاه با رویکرد انسان اولیه و جوامع سنتی و بشر اسطوره‌ای مشابه است. اعتقاد سهراب به زمان اسطوره‌ای و مقدس در جنبه‌های مختلف اسطوره و مفاهیم اسطوره‌ای، تجلی یافته است.

زمان اسطوره‌ای و نگاه اسطوره‌ای در آثار لرمانتوف نیز نمایان است. توجه به کهن‌الگوها، بازآفرینی زمان، آفرینش و خلقت نمونه نخستین کارهای دنیایی، استفاده از شخصیت‌های اسطوره‌ای چون اهریمن، فرشته و مفاهیم اسطوره‌ای مانند مرگ و تولد، دوزخ و بهشت در آثارش مشهود است. آوردن مکان‌های مقدس (نمادهای مرکز) چون «فلسطین»، «کوه مقدس»، «اورشلیم» و حتی سوگند خوردنش به عوامل طبیعت و آغاز جهان و بسیاری از نشانه‌های دیگر بر این تشخیص که او نیز نگاه ویژه‌ای به زمان اسطوره‌ای و مقدس دارد، قوام می‌بخشد و با توجه به این شواهد و آثار می‌توان اعتقاد او را به زمانی قدسی و اسطوره‌ای ثابت کرد. با مقایسه آثار سهراب سپهری و میخائیل لرمانتوف در این پژوهش، به نظر می‌رسد که زمان در نگاه هر دو شاعر به صورت قدسی، اسطوره‌ای و جاویدان است.

اگرچه مطابقتی در زمان اسطوره‌ای در آثار دو شاعر مورد نظر به چشم می‌خورد، اما اگر از جهت نوع جهان‌بینی آن‌ها به این آثار بنگریم، با توجه به مشرب فکری و اندیشۀ خاص این دو شاعر، اشعار سهراب سپهری در هاله‌ای از امید و عرفان شرقی که ویژه نگاه سهراب است، شناور بوده، در حالی که (بی‌زمانی) زمان اسطوره‌ای در اشعار لرمانتوف نتیجۀ پوچ‌گرایی و ناامیدی بوده و به یأس و پوچی و منفی‌گرایی بدل شده است.

کتابنامه

- الیاده، میرچا. (۱۳۷۸). *اسطوره بازگشت جاودانه*. ترجمه بهمن سرکاراتی. تهران: نشر قطره.
- الیاده، میرچا. (۱۳۹۳). *اسطوره بازگشت جاودانه*. ترجمه دکتر بهمن سرکاراتی (چاپ چهارم). تهران: انتشارات طهوری.
- باستید، روژه. (۱۳۹۱). *دانش اساطیر*. ترجمه جلال ستاری (چاپ دوم). تهران: انتشارات توس.
- بیرلین، ج. ف. (۱۳۹۱). *اسطوره‌های موازی*. ترجمه عباس مخبر (چاپ سوم). تهران: نشر مرکز.
- پورحمداالله، محمد. (۱۳۹۰). «تاثیرپذیری نیما و شهریار از منظومه اهریمن اثر لرمانتوف». *مجله تاریخ ادبیات*. دوره ۲، شماره ۱، صص ۲۹-۴۹.
- تراس، ویکتور. (۱۳۸۴). *لرمانتوف میخائیل یوری یویچ*. ترجمه علی بهبهانی. تهران: نشر علمی و فرهنگی.
- جرج فریزر، جیمز. (۱۳۸۸). *شاخه زرین (پژوهشی در جادو و دین)*. ترجمه کاظم فیروزمند چ ششم. تهران: انتشارات آگاه.
- حسن زاده، اسماعیل، مزداپور، کتابیون و نوری، زهره. (۱۳۹۴). «تجلی زمان و مکان اساطیری در جنبش‌های ایرانی سه قرن نخست هجری». *فصلنامه علمی- پژوهشی جستارهای ادبی*، دوره ۶، شماره ۲، صص ۱-۱۹.
- زرین کوب، عبدالحسین. (۱۳۷۹). *یادداشت‌ها و اندیشه‌ها (از مقالات، نقدها و اشارات دکتر عبدالحسین زرین کوب)*. چاپ پنجم. تهران: نشر سخن.
- سپهری، سهراب. (۱۳۸۹). *اتاق آبی*. چاپ اول. تهران: انتشارات مرز فکر.
- سپهری، سهراب. (۱۳۸۲). *هشت کتاب*. چاپ سی و ششم. تهران: انتشارات طهوری.
- شایگان، داریوش. (۱۳۸۳). *بت‌های ذهنی و خاطره ازلی*. تهران: امیرکبیر.
- شایگان‌فر، حمیدرضا. (۱۳۸۶). *نقد ادبی (معرفی مکاتب نقد)*. چاپ سوم. تهران: انتشارات دستان.
- کرتیس، جان (ویراسته). (۱۳۸۹). *بین‌النهرین و ایران در دوران اشکانی و ساسانی (وازنش و باززایی در حدود ۲۳۸ ق.م-۶۲۳ میلادی)*، گزارشی از سمینار یادواره ولادیمیر لوکونین. چاپ اول. ترجمه زهرا باستی. تهران: انتشارات سمت.

- گمپرتس، تنودور. (۱۳۷۵). *متفکران یونانی*. ترجمه محمد حسن لطفی، ج ۲، تهران: انتشارات خوارزمی.
- لرمانتوف، میخائیل یوری یوچ. (۱۳۸۹). *قهرمان دوران*. ترجمه کریم کشاورز. چاپ اول. تهران: موسسه انتشارات نگاه.
- لرمانتوف، میخائیل یوری یوچ. (۱۳۸۸). *گزینه اشعار شورانگیز*. چاپ اول. ترجمه بابل دهقان آبکنار.
- یزدان‌بخش، قهرمان. (۱۳۴۳). «میخائیل لرمانتوف (۱)». *پیام نوین*، دوره هفتم، شماره ۲، (۷۴ مسلسل).